

Βύρων Λεοντάρης Η ΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΗΤΤΑΣ

Περ. Επίδειξη Τέχνης, ΤΧ. 106-107

(Οκτ.-Νοεμ. 1963), σσ. 520-521

Τὸ ὄρατο καὶ τὸ δύσκολο
δὲν εἶναι νὰ κρατήσεις
εἶναι νὰ πέσεις καὶ νὰ σηκωθείς...

Θ. ΚΩΣΤΑΒΑΡΑΣ

Τοῦ Βύρωνα Λεοντάρη

Οἱ ἀλλεπάλληλες ἀπότομες μεταλλαγές κλιματός στὴ μεταπολεμικὴ μας ποίηση, φαινόμενο ἐκπληκτικὸ καὶ ἀπὸ τὰ πιδ ἀπάνια στὴν ἱστορία τῆς ποίησης, εἶναι ἐν τούτοις γεγονός πραγματικὸ καὶ ἀναμφισβήτητο. Οἱ μεταλλαγές αὐτές δὲν ἀφοροῦν μόνο γενικὲς τάσεις καὶ διαφοροποιήσεις. Ἐκδηλώνονται ἐντονα καὶ στὴν ἀτομικὴ ποιητικὴ λειτουργία πολλῶν ποιητῶν, τοῦ καθενὸς χωριστά. Εἶναι ἀδύνατο νὰ υποστηριχθεῖ ὅτι π.χ. ὁ Γ. Ρίτσος λειτουργεῖ ποιητικὰ στίς «Μαρτυρίες» (1963), μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πὸς λειτουργοῦσε στὴ «Σονάτα» (1956) ἢ παλιότερα στὴν «Ἀγρόπνια» (1954), ὅπως εἶναι δλοφάνερο ὅτι μετὰλο χόσμα χωρίζει τίς «Ἐφτά πληγές» (1950) ἀπὸ τίς «Πόρτες ἐξόδου» (1962) τοῦ Γ. Δάλλα, τὴν «Πολιτεία χωρὶς ὄνομα» (1954) ἀπὸ τοὺς «Δρόμους πὸς ἀγαπήσαμε» (1958) τοῦ Γ. Σαραντῆ, τὸ «Ἀὐτὸ τὸ ἀστέρι εἶναι γιὰ ὄλους μας» (1952) ἀπὸ τὴν «Συμφωνία ἀρ. 1» (1957) τοῦ Τ. Λειβαδίτη, τὴν «Ἐξόδο» (1957) ἀπὸ τὸν «Γυρισμὸ» (1963) τοῦ Θ. Κωσταβάρα, τὴν «Κατάκτηση τῶν λόφων» (1961) ἀπὸ τὴν «Γύφινη-ζωή» (1963) τοῦ Α. Φωκᾶ κλπ., κλπ.

Ἔτσι, δὲν εἶναι μιὰ τάση γιὰ σχηματισμοί, ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ τόσο ἀνήσυχη ποιητικὴ πραγματικότητα πὸς μᾶς κάνει νὰ ἐπισημάνουμε ἀκόμη ἓνα νέο ποιητικὸ κλίμα καὶ μᾶς ἐπιβάλλει νὰ μιλήσουμε σήμερα γιὰ μιὰ ποίηση, πὸς πυρήνας τῆς εἶναι ἡ αἴσθησις ὅτι ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος θγαίνει καθηγιαγμένος ἀπὸ μιὰ ἥττα, πὸς δὲν σημαδεύει ἀνεξίτηλα μονάχα τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ἀλλὰ εἶναι, γενικότερα, ἥττα τῆς ἀνθρωπότητας, τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ἥττα, μὲ τὴν παραπάνω ἐννοια, καὶ σὴν λέξη ἀκόμη, ἦταν μέχρι χιτὲς ἀγνωστὴ, ἀπαράδεκτη σὲ βλοὺς τοὺς τομεῖς τῆς πνευματικῆς δραστηριότητας, στὴν ἱστορικὴ, κοινωνιολογικὴ καὶ πολιτικὴ σκέψη. Πολλοὶ ἐκπρόσωποι τῶν τομέων αὐτῶν μὲ τυφλὸ-πεῖσμα ἐπιμένουν ἀκόμη καὶ σήμερα, πῶς βλο αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις δὲν εἶναι παρὰ ἓνας μῦθος στὰ μυαλά τῶν ποιητῶν, ἀρνοῦνται νὰ τὴ συζητήσουν — μὰ ἴαι γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο δὲν κατορθώνουν νὰ μᾶς πληροφρήσουν, νὰ μᾶς ἀναλύσουν καὶ νὰ μᾶς

ἐξηγήσουν τίποτε ἀπὸ ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸ σπαραγμένο πρόσφατο παρελθόν μας καὶ τὸ ἀγωνιῶδες μας παρόν. Ὅσο κι ἂν φαίνεται παράξενο, ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίσει τὸ ἀληθινὸ του πρόσωπο μόνο μέσα στὴ μεταπολεμικὴ μας ποίηση, μόνο μέσα σ' αὐτὴ θὰ βρεῖ κάποιο φῶς γιὰ τὸ ἀίνιγμα τῶν πληγῶν του, γιὰτὶ αὐτὴ παραμένει ὡς τώρα ἡ μοναδικὴ μαρτυρία τῆς μεταπολεμικῆς περιπέτειας. Ἀὐτὸ λοιπὸν πὸς πρωτάρχισε ἀπὸ καιρὸ σὴν ἀνεπαίσθητη ἀλλαγὴ τόνου, σὴν φέθυρος στὴν ποίησή μας καὶ εἰσέβαλε καὶ στὴν πεζογραφία (ἦδη μποροῦμε νὰ μιλήμε καὶ γιὰ μιὰ «πεζογραφία τῆς ἥττας» μὲ τὴν «Γαλαρία» τοῦ Κοτζιά καὶ τὴν «Καρχελοπορτα» τοῦ Φραγκιά), σήμερα ἀποτελεῖ τὴν κύρια πηγὴ δημιουργίας πολλῶν ποιητῶν. Ἐνα πλῆθος ποιητικῆς συλλογῆς, ἡ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη, μαρτυροῦν γιὰ μιὰ νέα ποιητικὴ πραγματικότητα, γιὰ τὴν ποίηση τῆς ἥττας.

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΗΣ

Ἡ καταγωγή καὶ οἱ ρίζες τῆς ποίησης τῆς ἥττας ἀναζήγονται στὴν ἀντιστασιακὴ ἰδεολογία. Ἡ ποίηση τῆς ἥττας βασικὰ εἶναι μιὰ βαθεῖα κρίσις καὶ ἴσως τὸ τέλος τῆς ἀντιστασιακῆς ἰδεολογίας καὶ τῆς ἀντιστασιακῆς ποίησης. Οἱ ἱστορικὲς ἐξελίξεις πὸς ἀλματικὰ συντελοῦνται στὰ πιδ χροῖσμα σύγχρονα ἀνθρώπινα προβλήματα, ἀποκαλύπτουν μὲρα μὲ τὴ μὲρα βλο καὶ περισσότερο τὴν ἐσωτερικὴ ἀνεπάρχεια, τὴν ἀνιπατικὴτητα καὶ τὴν οὐτοπικὴτητα πολλῶν ἀπὸ τίς βασικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἀντιστασιακῆς ἰδεολογίας. Ὁ ἀντιστασιακὸς ποιητὴς ἦταν ἀπόλυτα πεπεισμένος γιὰ τὸ ἀνεξάντλητο τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ, γιὰ τὸν ἀτομικὸ καὶ ὀμαδικὸ ἥρωισμό. Σήμερα ἡ πίστις αὐτὴ ἔχει κλονιστεῖ. Θεωροῦσε δικὸ του τὸ μέλλον; — ἔβγαζε ἑμῶς οὐσιαστικὰ τὸν ἑαυτὸ τοῦ-ἔξω ἀπ' αὐτό. Σήμερα νιώθει τὸ μέλλον — μέσα στὸ παρόν του, ἀρνεῖται νὰ δεχτεῖ τὴν ἐννοια τῆς «μεταβατικότητας» τῆς ἐποχῆς του καὶ τῆς ζωῆς του. Πιστεῦε σὲ ὀρισμένους κοινωνικὲς καὶ πολιτιστικὲς κατακτήσεις. Τῶρα κι

αυτές μπαίνουν σε αμφισβήτηση και κριτικό ελεγχό. Τέλος, θεωρούσε τον εαυτό του σίγουρο και υπεύθυνο για την ποίησή του, για την επίδρασή της στη μεταμόρφωση του κόσμου, ενώ σήμερα ο ποιητής αισθάνεται την ποιητική του λειτουργία σαν άγχος.

ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Αυτή η έκ θεμελιών αναταραχή της σύγχρονης ποιητικής συνείδησης προσέδωσε νέα χαρακτηριστικά στην ποίησή, που μπορούμε να τα προσδιορίσουμε με αρκετή σαφήνεια και ακρίβεια, και άλλαξε τη φυσιογνωμία της. Η ποίηση της ηττας, σαν δημιουργία έντονης έσωτερικής σύγκρουσης, σαν λειτουργία συνείδησης σε κρίση, κυριαρχείται από μια πρωτοφανή ένταση συγκίνησης. Ο έξομολογητικός της χαρακτήρας της δίνει μια γνησιότητα συγκλονιστική. Παρά τις φιλολογικότητες που παρατηρούνται κ' εδω, μπορεί να υποστηριχθεί βάσιμα, ότι η ποίηση της ηττας είναι ή πιά συγκινημένη ποίηση στη μεταπολεμική περίοδο. Οι ποιητές δδηθούνται, μέσα από τα δάθη του έσωτερικού έλέγχου, πιά κοντά στην ουσία της ποίησης. Όχι σπάνια παρατηρείται τó φαινόμενο, πολλούς ποιητές να τους κερδίζει ή ποίηση, τή στιγμή ακριβώς που πάει να τους χάσει ή ιδεολογία τους. Στο «Γράμμα στον Ζολιό Κιουρί» ο Ρίτσος άκουμπάει σταθερά σε μία ιδεολογία, όπως κι ο Λειβαδίτης στο «Φυσιόει στα σταυροδρόμια του κόσμου». Στη «Σονάτα» του πρώτου και στη «Συμφωνία άρ. 1» του δεύτερου, ή ιδεολογία αυτή δέν είναι πιά τόσο σίερεη — μά τα δεύτερα αυτά έργα είναι περισσότερο ποιητικά από τα πρώτα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι άστοχο να λέγεται, πως μία αποδέσμευση από τή «στράτευση» συνετέλεσε στο ποιητικό αποτέλεσμα. Γιατί, τόσο ο Ρίτσος όσο κι ο Λειβαδίτης στα δεύτερα αυτά έργα, από μιά άποψη, είναι περισσότερο άκρη «στρατευμένοι» στην ύπθεση που υποστηρίζουν. Η ποιητικότητα τους όφειλεται στη γενεσιουργό ψυχική ταραχή, στο παιδεμα μιάς συνείδησης που βρίσκειται σε κρίση.

Σάν προιδν κρίσης του αντιστασιακού πνεύματος, ή ποίηση της ηττας παρουσιάζει κ' ένα άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα. Σάν δομή και συγκρότηση όλικού, είναι μία ανάδρομη. Η κλονισμένη συνείδηση του ποιητή, γυρεύοντας ένα στήριγμα, ανατρέχει πίσω πρds τήν πρωταρχική πηγή και άφετηρά της πίστης, πρds «αυτό τó απελπισμένο σύνορο». Η ανάδρομη αυτή είναι μία άληθινά βασανιστική αντίδρομη πορεία. Ο ποιητής ξανακάνει πρds τα πίσω όλη τήν διανυμένη όε τώρα ψυχική του-πειρα, πατώντας πάνω στα ίχνη των πράξεών-του και σκοτιάζοντας συνεχώς στα φάσματα των παλιών του συγκινήσεων. Ξαναδλέπει με νέο βλέμμα τα συντελεσθέντα, ανατρέπει τó νόημά τους. Διακρίνει πτυχές, που δέν είχε πριν ύπρευθετ, διευρύνοντας έτσι τó συγκινησιακό του όλικό. Μά, έκτός από ανάθεώρηση, ή ανάδρομη αυτή είναι συγκρότως και μνήμη, διαπάλη μνή-

μης, που πάσχει να περισώσει άνέπαρη, άτόφια, τή μορφή των παρασμένων, και αναθεώρησης, που τήν άλλοιώνει. Η θέα γίνεται πρισματική, ή αισθητή ύπθετη. Η διαπάλη αυτή αναθεώρησης και μνήμης καθορίζει τήν όψη του λόγου στην ποίηση της ηττας, που είναι λόγος όδοσλος και βασανισμένος. Ο,τι λέγεται είναι όγαλμένο από μία σύγκρουση. Έτσι, ενώ στην αντιστασιακή ποίηση ο λόγος ήταν ο ίδιος μία μάχη, στην ποίηση της ηττας είναι τó αποτέλεσμα μιάς μάχης. Είναι αναγκαστικά συνθετικό, πυκνό και κλείνει μέσα του πνιγμένες αντιμαχόμενες φωνές. Η ποιητική ανάπτυξη έρσιει νέες συνθετικές φόρμες. Τα μακράννοια και μονόπνοια ποιήματα παραμερίζονται τώρα από ένότητες έπαλληλών διαθέσεων.

ΟΙ ΔΥΟ ΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ

Οι ιδιομορφίες που αναφέραμε πιά πάνω εμφανίζονται σαν τά γενικά χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας της ποίησης της ηττας. Η ποίηση όμως αυτή, σαν προιδν κρίσης, είναι φυσικό να μη παρουσιάζει μιάν άδοτηρή όμοιογένεια. Δύο τάσεις, εύδιάκριτες μεταξύ τους, έχουν διαμορφωθεί και μπορούμε να τις αναλύσουμε καλύτερα, έξετάζοντας παράλληλα και δύο πρόσφατες ποιητικές συλλογές, αντιπροσωπευτικές των τάσεων αυτών, τόν «Γυρισμό» του Π. Κωσταδάρα και τήν «Μαθητεία» του Τ. Πατριτίου.

Η πρώτη τάση-κυριαρχείται από έναν υποκειμενικό πεσομισμό. Τό γεγονός της ηττας άφορα και άνάγεται αποκλειστικά μά και καθολικά στο ανθρώπινο πρόσωπο. Στη σημερινή ιστορική στιγμή διαπιστώνεται πως όλοι κατεχόμαστε από τήν τραγική άσθηση του ήττημένου. Ήταν μοιραίο, κάτω από τó βάρος των προβλημάτων του, ο άνθρωπος να κουραστεί, να μνή άντέξει στην παρατεινόμενη δοκιμασία του, να φθαρεί, να ήττηθεί και να παραδεχτεί τήν ήττα του. Μονάχα όσοι σκοτιώθηκαν στην ήρωιστική τους άκμή, δέν γνώρισάν τó μοιραίο ριόδιό της ηττας. Όλοι οι έπιζώντες είμαστε ήττημένοι. Η ήττα μας είναι ακριβώς τó γεγονός ότι ζούμε, ή τύψη μας γι' αυτό. Αυτό όμως δέν ανατρέπει τήν τάξη, τήν ίσοροπία του κόσμου, αντίθετα επιθεβατώνει τή φυσική του νομιότητα, που ή ανθρώπινη όρση αποδεικνύεται τελικά άνίσχυρη να μεταβάλλει. Όπως βλέπουμε, έχουμε εδω ένα συγκροτημένο πιστεύω με καθαρό περιεχόμενο, που προσδιορίζει άποφασιστικά τήν ποιητική σύλληψη. Άφού ή δομή του κόσμου δέν έχει διαταραχθεί, ύπάρχει μία αξιόλογη τάξη στη γύρω όλική πραγματικότητα, έξακολουθούν να διατηρούν τó περιεχόμενό τους όρισμένες αξίες, όπως ή όμορφιά, ή έλευθερία, ο ήρωισμός, ή αυτοθυσία κλπ., που ή ήττα δέν τις παραμόρφωσε. Η ανάδρομη στο παρελθόν σταματάει πιά συχνά στις καλές στιγμές της μέχρι σήμερα ανθρώπινης πορείας. Η αναθεωρητική λειτουργία συγκροτείται με τή μνήμη μόνο στο μέτρο που άποκαλύπτει τώρα στοιχεία έγγενή μέσα σε κάθε πράξη, στοιχεία που θά έφεραν μοιραία τήν

ανάρεσή της, όταν αποκαλύπτει δηλαδή το σπέρμα της φθοράς μέσα σε κάθε τι το ανθρώπινο. Οι διαφευγμένες προσδοκίες έχουν την αβύλη ερειπωμένων μνημείων, όχι την αποκρουστική θεά της σήψης.

Δέν είναι λοιπόν τυχαίο, που στον «Γυρισμό» του Θ. Κωσταβάρα, διδύμο-χαρακτηριστικό της πρώτης τάξης σίτην ποίησης της ηττας, ο ποιητής έχει ξεφύγει από την πληθωρική και τον νατουραλισμό. Στις πρώτες του συλλογές ο Κωσταβάρας εμφανίζεται σαν ένας αντιπροσωπευτικός μετακινιστασιακός, που θητεύει στον ενθουσιαστικό τόνο και την πανθεϊστική εὐφορία. Η μεταστροφή του αρχίζει από το «Κοντοέρτο» (1958), δίνει μια τελευταία μάχη να κρατηθεί στο αντιστασιακό πνεύμα με την «Ρωμέικη Σούιτα» (1959) και με τον «Γυρισμό» (1963) περνάει πια στην ποίηση της ηττας. Αυτή η αμφιταλάντευση του εξασφάλισε τη γνησιότητα της φωνής του. Αν στα ποιήματά του διακρίνουμε συνηχήσεις με προγενέστερους τόνους του Μ. Αναγνωστάκη, που εἰθός ἐξ ἀρχῆς ἐμφανίστηκε σαν ἀντιστασιακός πνεύματος, και του Ἰάκωβου Ἰωαννίδη, αὐτὸ δὲν ἐπιβεβαιώνει παρὰ μονάχα τὴν ὁπαρξή- του διάχυτου κλίματος τῆς ἡττας ἀπὸ παλιά.

Ἡ νοσταλγία τῆς χαμένης ρώμης και τὸ ξέφτισμα τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴ διάστολή των χρονικῶν ὁρίων μιᾶς προοπτικῆς λύτρωσης, ἐκφράζονται ὑποβλητικὰ στὸν «Γυρισμό».

κάθε μας ἄγγιγμα με τὴν περασμένη μας ἀνθήση
δὲν εἶναι στὸ βάθος παρὰ
μιά θανάσιμη μαχαιριά...
(Τὸ τεχνητὸ σκοτάδι)

Κι ὅμως αὐτὸ τὸ παρελθὸν εἶναι τὸ μόνο στήριγμα στὴν ἀνθρώπινη μοναξιά, ἡ ἀγιάτρευτη δίψα αὐτοῦ ποὺ ἀκόμη ἐλπίζει — και ἐλπίζει γιὰ νὰ αὐτοτιμωρεῖται μέσα στὴν τῆψη του.

Τώρα πηγαίνω στὶς ὄχιες. Φάχνω στὶς γούρνες ἀκόμα, γυροδώντας τὸν βουνίσιο ἀνεμο σὰ νερά...
(Τὸ μολυβένιο κεφάλι)

...μὰ φαίνεται κάποτε πὸς ἡ πιδ μεγάλη δρωμιά

βρίσκεται στὴν ἐλπίδα.

Κι ἐγὼ ἀπὸ τὴν ἀκόμια.

Γυρίζω στὸς δρόμους χτυπώντας τὶς πόρτες ζητώντας και βρίσκοντας, ὅπως κάποιος ποὺ τὸν ἔχουν κυκλώσει τὰ πάθη του.

Μὰ θέρθει μιά μέρα ποὺ κανένας δὲ θὰ μοῦ δώσει.

Και θὰ πέσω στὴ μέση τοῦ δρόμου ὀρλιάζοντας

χτυπώντας τὰ στήθεια μου, θάζοντας ὅλα τ' ἀγγίγματα ποὺ κρύβονται μέσα μου.

(Ὁ γυρισμός)

Στὸν Κωσταβάρα, ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι, δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀποκαμμένος ἀπὸ τὴν ἐξωτερική

κή πραγματικότητα. Ἡ ἡττα ποὺ τὸν βαραίνει, τὸν κάνει ἢ νὰ αὐτοκαταρρέει και νὰ αὐτοδιαλύεται,

...και καθὼς τραγουδαίμε, σὺνταίνομε ξαπνί-
κα και τὰ μάτια μας
πηδῶν ἀπὸ πάνω μας σάμπως ναῦτες ἀπὸ
πλοιο ποὺ χάνεται
κ' ἡ θάλασσα γύρω ἀλλάζει ὄλα τὰ χρώματα
ἀπ' τὸ ἀτσάλι-ὄς τὸν ψίθυρο, ἀπ' τὸ φύλλωμα
ὄς τὴ φωτιά...
(Τὸ δάσος)

ἢ νὰ πληγώνεται στὴν ἐπαφή- του με τοὺς ἀνθρώπους — ποὺ εἶναι ὄλοι ἡττημένοι.

...ὅταν ἔξω στὸ θόρυβο ἑνας ἀνθρώπος
δὲν εἶναι παρὰ ἑνας τοῖχος
με σπασιμένα γυαλιά...

(Ἡ πέτρα)

Αὐτὴ ἡ ποίηση, με τὴν προσεγγισμένη ἐπιλογή των στοιχείων τῆς, ἀλλὰ και με τὴν ἀποκλειστικότητα τοῦ ὅλικου τῆς, κλείνει μέσα τῆς ἀναπόφευχτα τὸ σπέρμα τῆς σιωπῆς. Τὸ αὐθάνεται αὐτὸ κι ὁ ὄλιος ὁ ποιητῆς.

...δὲν ξέρω ἀν εἶναι φωνὴ αὐτὴ ποὺ χτυπεί
πίσω ἀπ' τὰ δόντια μου
ἢ ἀν εἶναι ἑνα μυστρί ποὺ ζητάει νὰ με χι-
σει...

(Ὁ γυρισμός)

Ὁ ποιητικὸς λόγος πάνω σ' αὐτὸ τὸ φόντο κινδυνεύει διαρκῶς νὰ γίνῃ φιλολογία, ἡ συγ-κίνηση τῆς αὐτοανάλυσης και τοῦ αὐτοέλεγχου κάποτε ἐξαντλεῖται. Βρισκόμαστε βέβαια ἀκόμῃ πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ σημεῖα αὐτό, ἀλλὰ συγχλίνουμε ἀσφαλῶς πρὸς αὐτό, ὅταν ἀνάγουμε τὰ πάντα σὲ μιὰν ἀοσιτῆρα ὑποκειμενική εὐθύνη, ποὺ ὁ βαθύτερος χαρακτήρας τῆς παραμένει ὡποδῆποτε μεταφυσικός.

Μιά βαθύτερη τομὴ τοῦ φαινομένου τῆς ἡττας ἔχουμε στὴ «Μαθητεία» τοῦ Τ. Πατριτίου, συλλογῆ ἀντιπροσωπευτικῆ τῆς δευτέρας τάξης στὴν ποίηση τῆς ἡττας. Ἡ ἡττα ἐδῶ δὲν περιορίζεται στὸν ὑποκειμενικὸ τομέα. Ἐμφανίζεται ὡς μιὰ διαταραχὴ στὴν λειτουργία των ἀντικειμενικῶν νόμων τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης. Ἐνας ὀλόκληρος κόσμος, ἔχοντας φτάσει — ὅπως πιστεύθηκε — σὲ μιὰ πλήρη αὐτοσυνείδηση, ὄρμος γιὰ τὸν μετασχηματισμὸ του, χτυπιέται ἀναπάντεχα ἀπὸ τὴν ἡττα. Ἡ ἡττα ἔχει τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀπροόπιου, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ σὲ ὑποκειμενικὲς εὐθύνες, εἶναι μιὰ «πανουργία» τῆς ἱστορίας. Οἱ γενεσιουργοὶ τῆς λόγου ἀνάγονται ὄχι τόσο σὲ πράξεις, ἀλλὰ σὲ σχέσεις τυφλῶν παραγόντων μιᾶς ἀλχημείας ἀπρόβαιτης ἀπὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Ἡ ἔγνοια τοῦ «λάθους», τῶν «λαθῶν», ποὺ διατρέχει ὄλη τὴ συλλογῆ, βαραίνει ὡς προπατορικὸ ἀμάρτημα πάνω ἀπὸ τὴν σημερινὴ θέση τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀνθρώπος ἔτσι, παρουσιάζεται ὄχι μόνο ἐσωτερικὰ διασπασμένος, ἀλλὰ και τελείως ἀποδιωγμένος ἀπὸ τὴν ἐξωτερική πρα-

γματικότητα, που κι αυτή είναι επίσης εξαρτημένη. Όλα τα πράγματα έχουν γίνει ασύνδετα μεταξύ τους, ξένα από τον άνθρωπο, έχθρικά μέσα στην απειλητική αυτοτέλειά τους. Ανέναντι στους άλλους ο άνθρωπος δεν είναι μόνο ένας τοίχος με σπασμένα γυαλιά. Ο κάθενας πετροβολεί τον άλλο με την κοινή εὐθύνη, τον βασανίζει: ξυπνώντας του συνεχώς το αίσημα της συνενοχής. Η αναδρομή στο παρελθόν είναι έντονα αναθεωρητική, ανατρέπει κάθε θεομένη αξία ή πίστη, αναγνωρίζει και ανασύρει μέσα από την γκρεμισμένη μνήμη, σαν γνήσια, μόνο με ανθρώπινη σέση και πείρα, το μαρτύριο. Η μόνη επιβεβαίωση της ανθρωπιάς βρίσκεται σ' αυτή την εφιαλτική αναπόληση και καταφυγή στις ώρες του μαρτυρίου. Όλη η αξιολογική τάξη του κόσμου έχει ανατραπεί αμειτάκλητα.

Πάνω σ' αυτή τη βάση ο ποιητικός λόγος αναπτύσσεται με ιδιαίτερες ιδιομορφίες. Είναι λόγος περιγραφικός, απληστος, δεν αφήνει τίποτε πού να μη το γυμνώσει, ακτινογραφεί γεγονότα και πράξεις, ψάχνει ως τις λεπτότερες διαρθρώσεις των κοινωνικών σχέσεων. Δεν εντάσσει τα φαινόμενα σε ενότητες, δεν λειτουργεί αφαιρετικά, δημιουργεί άνοιες φόρμες, από το λιγότερο ποίημα ως τις διογκωμένες αναπτύξεις. Στη «Μαθητεία» του Πατρικίου φαίνεται καθαρά αυτή η ανισόμερη λαχανιασμένη καταγραφή γεγονότων και καταστάσεων, που άλλου είναι λειψή, άλλου πλατωρίζει.

Είναι λόγος πληθωρικός και βαθειά νατουραλιστικός. Σ' αυτή την αντίληψη της αποδιοργάνωσης του ανθρώπου από τον κόσμο, όπου τα πράγματα γίνονται έχθρικά, εφιαλτικά, όπου το ίδιο ψυχρά πληγώνει ένα μαχαίρι κ' ένα λουλούδι, μπορεί να αποδοθεί κατά μεγάλο μέρος ο συχνά νατουραλιστικός χαρακτήρας της σύγχρονης ποίησης. Τα πράγματα στη «Μαθητεία», χωρίς διάκριση, συκωθούνται, δρουν να κατασπαράζουν τον άνθρωπο:

Ένα παράθυρο θάνει τις μαζέλες του
στραβώνει λίγο το σαγόνι, έπειτα κάνει πώς
γελάει

Ένα παράθυρο μπορντέλου, χύνουν πιδό πι-
σω τις λεκάνες
μέ τ' αποσιγάρα, τὰ μεταχειρισμένα προφυ-
λακτικά.

Δέκα παράθυρα του λαϊκού ύπνωτήριου
αδειάζουν στον τυφλόν αγέρα απόνοιες κορ-
μιού...

...Σ' αυτή την πόλη τὰ παράθυρα
μέ κωνηγοὺν έπως τὰ μάτια των χαφιέδιων.
(Παράθυρα)

Όλα καλά στη θέση τους.
Τὰ δέντρα, τὰ συντριβάνια, οί έπαυλεις,
δ' άπτικὸς έρρίζοντας, κάποια γαλήνη χορτα-
σίλας.

Μιά όμορφή που άπλωνε σαν καρκίνωμα
μολόνοντας τὸς περαστικούς μ' έλπίδες.
(Έξοχικό προάστειο)

Είναι λόγος συχνά ρητορικός, που επιχειρη-

ματολογεί καθώς εκφράζει την τραγική αντιδικία πάνω στο θέμα της ατομικής ευθύνης και της συνενοχής των άλλων:

Και σένα, αν με τὰ πόσα που περάσαμε
τίποτα μέσα σου δὲ σακατεύτηκε,

μὴν πολυκαμαρώνεις.

Ίως;

Δὲν είχες τίποσε νὰ διακινδυνεύσεις.

(Δοχμασία)

Ο τόπος του είναι γενικά αντιρωϊκός — ο ηρωϊσμός είναι κι αυτός μία ἀμφίβολη αξία χωρίς ένα σίγουρο πειστήριο, οί έννοιες της ελευθερίας, της επανάστασης, έχουν χάσει τὸ ἀντίκρουσιά τους στην ιστορική αυτή φάση.

Είτανε ήρωας πραγματικός.

Κράτησε, αλύγιστος στις πιὸ σκληρές δοκι-
μασίες.

Κι απόμεινε—σαν τὴ πέτρα, γερὸς κι αδια-
πέραστος
στά πιὸ κοινά, τὰ πιὸ ἀνθρώπινα αίσθηματα.
(Ένας ήρωας)

..Στὸ μεταξύ ὄλο επαναλαμβάνουμε, σχεδὸν
μηχανικά, λέξεις:
'Ελευθερία, 'Ανθρωπότητα, 'Αδερφοσύνη, 'Ε-
πανάσταση,
που πιὰ κοντεύουνε νὰ καταντήσουν
σαν αποσιγάρα πεταμένα μετὰ τὴν ὄποια
γενετήσια πράξη.
(Κοινωνία της ἀφθονίας)

Η ελεγειακή διάθεση δὲ μπορεί νὰ ξεσπά-
σει αυστηρήτα (τὰ ποιήματα ελεγειακού τό-
νου είναι τὰ πιὸ αδύνατα και κοινότυπα στη
«Μαθητεία»), καθώς πνίγεται μέσα στο κρι-
τικό πνεῦμα, και ἡ μανία του ποιητῆ γιὰ «ἀ-
ληθεια» γκρεμίζει κάθε μύθο.

Κι αν σου βρωμιάνε πτωματά οί ποιητές
τούτα τὰ χρόνια,
είναι γιατί τις νύχτες γυρνᾶν στὰ κοιμητήρια
σαν τυμβωρύχοι
ψάχνοντας στους νεκρούς νὰ βροῦν έστω ένα
φήγμα ἀλήθειας.
(Σάν τυμβωρύχοι)

Μονάχα ἡ μνήμη τῶν ἡμερῶν του μαρτυρίου
μπορεί νὰ μένει ἀλώβητη, πολυπόθητη και ε-
φιαλτική συνάμα, ανάγκη ψυχῆς και μοναδικὸ
στήριγμα της στη γαυτία. Σ' αυτή τὴ μνήμη
οφείλονται οί πιὸ διαπεραστικά συγκινητικοί
στίχοι της «Μαθητείας», που δὲν είναι λίγοι.

..Μέρες βασανισμένες από πρόσωπα κ' ἰδέες
μέρες κωνηγημένες από μεγάφωνα και προ-
σταγές...

μέρες που ἤθελα νὰ κλάψω και δὲν έπρεπε
μέρες που θὰ ἔπρεπε και δὲν μπορούσα...
μέρες της απειλῆς και της νύχτας,
ἀνέκκλητες, χωρίς αἰσιο, διεκδικώντας τὸ τέ-
λος μου, χωρίς τέλος...

εικοσιτετράωρο της 'Αθήνας ουδὸ χωρὶς ἀ-
πόκριση
μέρα τοῦ Λαυρίου ὀριστική, μέρες τῆς Μα-
κρόνηρος
παλλαπλασιασμένες στὸ ἀπειρὸ, καρκίνοι τῆς
πέτρας,
ποῦ ἔπρεπε νὰ σὰς ζῶ χιλίες φορές, καί-τὰ
μεσάνυχτα -
νὰ σὰς ξεκολλᾶω ἀπὸ τὸ κορμί μου μ' ἓνα
κομμάτι σάρκα...
Μέρες δικές μου τελικά, ποῦ ἐπανερχοῦν
ἀντίδρομα στὸ χρόνο
καί τώρα με βλέπετε ἀλλοιώτικο
μέ τὸ οιδερωμένο μου πουκάμισο, τὴ γραβά-
τα μου,
μὴ μ' ἀντικρύξετε ψυχρά, μὴ νομίσετε πὼς
ἄλλαξα,
μὰ δὲ μπορῶ οὔτε σὲ σὰς δλα νὰ τὰ ἐξηγή-
σω...
(Μέρες)

...Κι ἔκλεισε γιὰ μιὰ στιγμή τὰ μάτια
νὰ δεῖ ξανά τὴν παγωμένη ἀπομόνωση,
τὶς νύχτες στὴ χαράδρα,
λίγο νὰ ξαναζήσει τὶς ἀγώνιες τῆς κάθε μέ-
ρας
ποῦ τώρα, μέσα στὴ χορτασμένη πολιτεία
ἀλλάξαν σὲ κοινότητες ἐπαναλήψεις.
(Ὁχτώ χρόνια)

Ὁ καθοδηγητικὸς ρόλος τῆς ποίησης, ὅπως
τὸν καταλάβαιναν οἱ ἀντιστασιακοὶ ποιητές, ἀ-
πορρίπτεται τώρα σὲν μύθος: («γιατὶ κανένας
στιχὸς σήμερα δὲν ἀνατρέπει καθεστῶτα, κα-
νένας δὲν κινητοποιεῖ τὶς μάζες...»). Ἡ ση-
μασία τῆς ποίησης ἐγκείται στὴν κατάκτηση
τῆς ἀλήθειας. Τὸ μόνο ποῦ μπορεῖ νὰ κάνει
σημερὰ ὁ ποιητής, εἶναι νὰ ρίξει «λίγο φῶς
στὴν πλαστογραφημένη μας ζωὴ».
Καί πραγματικά, αὐτὴ ἡ δευτέρα τάση στὴν

ποίηση τῆς ἡτίας μᾶς προσφέρει μιὰ θαθεῖα
ἀνάλυση τοῦ φαινομένου τῆς ἡτίας, φιλοσοφικά
προβληματισμένη, φωτίζοντας πολλές πτυχές
τῆς σύγχρονης ἀνθρώπινης κρίσης, ποῦ προ-
παθεῖ νὰ τὴν συλλάβει χάρω ἀπὸ τὸ πρῶτα
τῆς ἐννοίας τῆς «καθολικότητας». Ἐκτρέπεται
ὅμως στὸ μεγαλύτερο τῆς μέρος ἀπὸ τὴν ἴδια
τῆς τὴν ἀληθινὴ οὐσία τῆς. Εἶναι περισσότερο
ἀνατομία τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου, ἀντὶ νὰ εἰ-
ναί ἡ ψυχογραφία τοῦ.

Ἡ ποίηση τῆς ἡτίας, μὲ τὰ γενικά τῆς χα-
ρακτηριστικά καί μὲ τὶς ἰδιομορφίες τῶν οὐο
τάσεων τῆς, δὲν ἀντιπροσωπεύει μέσα στὴ με-
ταπολεμικὴ μᾶς ποίηση μιὰ ἐφήμερη καλλιτε-
χνικὴ στάση. Δὲν εἶναι φιλολογία, ποῦ κριτορ-
μιστικὰ προσανατολίζεται σὲ μιὰ θεματογρα-
φία, οὔτε ἐκδήλωση φυγῆς, ποῦ ἀρνεῖται τὰ
πραγματικά προβλήματα στὸ ὄνομα μιᾶς ἐξε-
ζητημένης προβληματικῆς. Ἀντίθετα, ἀνιχνεύει
καί ἀντιμετωπίζει καίρια τὸ πραγματικό, ἀπο-
δεσμεύοντάς το ἀπὸ παραμορφώσεις καί συσκο-
τίσεις. Πολλές φωνές ἀκόμη θ' ἀκουστοῦν στὴν
ποίηση τῆς ἡτίας ἀπὸ παλιότερους ποιητές,
ποῦ παλεύουν ἀκόμη νὰ ἀπαλλαγῶν ἀπὸ τὴν
κελυροποιημένη συμβατικότητα τῆς ποιοτικῆς
τῆς αἰσθησης, ἀλλὰ καί ἀπὸ νέους, ποῦ δὲ
μποροῦν νὰ δεχτοῦν ἀβασάνιστα τὶς δοσμένες
ἐκτιμήσεις τοῦ παρελθόντος καί δὲν ἔχουν τὰ
ἐφόδια γιὰ μιὰ πλήρη αὐτοσυνείδηση. Ἡ ποίη-
ση τῆς ἡτίας εἶναι ἓνα στάδιο, ἀπ' ὅπου ἀναγ-
καστικά περνοῦν πολλοὶ ποιητές, ζητώντας νὰ
προσεγγίσουν τὸν πυρήνα τῆς ψυχῆς τοῦ σύγχρο-
νου ἀνθρώπου. Ἡ ἀνάγκη τῆς συνείδησης τοῦ
ἀνθρώπινου παρελθόντος μᾶς ἐκδηλώνεται σή-
μερα ὅσο ποτὲ ἄλλοτε ἐπιτακτική. Γιατὶ χω-
ρὶς αὐτὴν δὲν κατορθώνει ὁ ποιητής νὰ φτά-
σει στὸ ἀληθινὸ του βῆθος — νὰ βλέπει καί νὰ
ἐκφράζει τὰ πράγματα «τὴν ἴδια στιγμὴ τῆς
σύλληψής τους».

Δημ. Σ. Λουκάτος:

Σύγχρονα λαογραφικά (folklorica conte-
mporanea), 'Αθήναι 1963, σελ. 15 + 142.

Τὸ ἀστικὸ φολκλόρ, δηλαδή τὸ λαογραφικὸ
φαινόμενο ὅπως ἐμφανίζεται στὶς πόλεις, εἶναι
ἓνας χώρος ὅτὸν ὅποιο ἔχει ἀφιέρωσει ὁ Δ.
Λουκάτος ἱκανὸ ἀριθμὸ μελετῶν καί καθὼς οἱ
λαογραφικὲς ἐρευνες στὴν Ἑλλάδα εἶναι στραμ-
μένες στὸ ἀγροτικὸ φολκλόρ, εἶναι εὐνόη-
το διὰ οἱ ἐργασίες τοῦ Λουκάτου ἀνανεύθουν τὴν
ἑλληνικὴ λαογραφία, ὑποδεικνύοντας ἓνα ἐδρὸ

πεδίο ἐρευνας, καί τὴν ἐκσυγχρονίζουν, συν-
δέοντάς τὴν μὲ τὰ ἀντικείμενα ποῦ ἀπασχολοῦν
διεθνῶς τὴν ἐπιστῆμὴ αὐτὴ. Ὁ περιορισμὸς
τῆς λαογραφίας «στὶς μορφές τοῦ λαικοῦ πολι-
τισμοῦ καί τὶς συναφεῖς συμπεριφορές ὅπως ἐκ-
φράζονται στὴν ἀγροτικὴ κοινωνία, εἶναι φυ-
σικὸ νὰ τὴν καθιστᾶ σχεδὸν «ἱστορικὴ» ἐπιστῆ-
μὴ ἢ ἐπιστῆμὴ τῶν ἐπιβιωμάτων κ' ἔτσι νὰ
τὴν ἀπορραφῆ εὐθυσιακά ἀπὸ τὸ σύμφυτο χα-
ρακτήρα τῆς ὡς ἐπιστῆμης ἐνὸς ζωντανοῦ καί
ὀργανικά μὲ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ θεμένου πολι-
τισμοῦ. Οἱ πολιτισμένοι ἄλλωστε ἐπάφες ἀνά-